

Katarzyna Burzyńska

Witraż- między obrazem a sztuką użytkową. Witraż w kulturze.

Słowa klucze: szkło, sztuka, witraż, obraz, rzemiosło, kultura

Powodów mojego zainteresowania witrażem jest kilka. Pierwszy z nich to fakt, że sama po ukończeniu gdańskiej Akademii Sztuk Pięknych - uprawiam przede wszystkim ten rodzaj sztuki. Chciałam lepiej poznać nie tylko artystyczno-technologiczną historię witrażu, ale i jego funkcję w zmieniających się kontekstach kulturowych. Drugi powód wiąże się z tym, że rodzima teoria sztuki i estetyka podejmują temat witraża tylko marginalnie, a z kolei badacze zajmujący się wyłącznie lub przede wszystkim witrażem, rzadko umieszczają go w kontekście teoretyczno-estetycznym.

Wychodząc od stanu badań proponuję rozbudowaną eksplikację podstawowych pojęć witrażownictwa, umieszczając jednocześnie tę praktykę pomiędzy sztuką obrazową a sztuką użytkową (słowo pomiędzy nawiązuje do tego, że w syntetyzujących pracach o dziejach sztuki w kulturze europejskiej witraż umieszczany jest bądź w obszarze jej wariantu wysokiego i rozpatrywany z uwagi na jego przynależność do określonego stylu epoki, bądź w obszarze sztuki użytkowej czy zdobniczej). Po trzecie opisuję rolę witraża w estetyzowanej (by nie rzec przeestetyzowanej niekiedy kulturze współczesnej. Przeanalizuję zatem trzy równoległe formy współczesnego witrażownictwa: 1) tradycyjną- realizowaną w budowlach sakralnych i świeckich lub w wysokiej jakości wytworach użytkowych, 2)"nietradycyjną" polegającą na wykorzystaniu reminiscencji witraża w praktykach instalacyjnych wybranych artystów i architektów, 3) masową produkcję imitacji witraży i przedmiotów określanych mianem galanterii parawitrażowej.

Witrażownictwo należy do praktyk artystycznych, którym w literaturze z zakresu estetyki, a także historii sztuki nie poświęcono i nadal nie poświęca się zbyt wiele uwagi. Również rodzima literatura z zakresu historii sztuki marginalizuje witraż, stawiając go w szeregu ze sztuką użytkową oraz zdobniczą. Trzeba także zaznaczyć, że w opracowaniach historyków witraż pojawia się jedynie w kontekście gotyku i secesji. Co więcej badacze, wskazują na technikę witraża, rzadko umieszczając go w kontekstach teoretyczno-estetycznych. Można wysunąć wniosek, że stan badań nad witrażownictwem w Polsce jest w zasadzie nikły i rozproszony. W znacznej mierze dotyczy gotyku i secesji, czyli tych okresów i form stylistycznych, które przypadają na okres rozkwitu witrażownictwa.

Teoretyczne podejście do witraża, które ujmuje jego cechy specyficzne, określa warunki rozwoju i umieszcza w artystycznym kontekście, wciąż wymaga uzupełnień. Tymczasem witraż jako historyczna dziedzina sztuki, która wypracowała swoją własną technikę i stylistykę, zasługuje na pogłębione ujęcie, które pozwoli sformułować również jego teoretyczne podstawy. Niniejsza praca doktorska jest próbą uzupełnienia tej luki.

Witraż i sztuka witrażowa sytuują się pomiędzy sztuką obrazową i użytkową, co faktycznie oddaje jej status trwający od początku jej istnienia, kontynuowany w kulturze współczesnej, której estetyczna (lub zestetyzowana) natura istotnie wpłynęła na dzisiejszy odbiór i kształt sztuki witrażowej.

Rozprawa doktorska składa się z trzech części podzielonych na dwa podrozdziały. Pracę zamyka słownik wybranych terminów z zakresu sztuki witrażowej oraz bibliografia wykorzystanej literatury przedmiotu.

Część pierwsza *Witraż-próba ujęcia* ma charakter historyczny i opisowy. To przedstawienie pojęcia witraża, rozwoju witraża i sztuki witrażowej od momentu narodzin. Składa się z trzech rozdziałów. Rozdział pierwszy *Pojęcie* jest usystematyzowaniem. Rozdział drugi *Zarys dziejów witrażownictwa* otwiera podrozdział *Narodziny witraża*, który ma na celu omówienie rozwoju witraża i sztuki witrażowej. Omawiam tu wybrane przykłady witrażownictwa w poszczególnych epokach, między innymi odnalezione fragmenty witraży z opactwa Lorsch w Hesji i z Wiessenbergu w Alzacji z przełomu IX i X wieku. W rozwoju sztuki witrażowej zwróciłam uwagę na częściowe zeświecczenie witraża. Nastąpiło ono w końcu XIX wieku w wyniku rozwoju sztuki użytkowej oraz w efekcie pojawienia się nowych technologii, które miały wpływ na stosowane w procesie produkcji techniki.

W podrozdziale *Źródła pisane* omawiam pierwsze zapisane wzmianki na temat witraży. Teksty pochodzą z różnych źródeł pisanych: kronik, traktatów, napomkní filozofów, opisów poetyckich, narracji podróżników i pism dostojników Kościoła.

Korzystałam tu głównie z dróg wytyczonych przez niemieckich badaczy witraży: Heinricha Oidtmanna¹ oraz J.L. Fischera², autora słownika przeznaczonego (jak informuje tytuł) „dla badaczy, zbieraczy i przyjaciół sztuki, jak też artystów”, wydanego w Lipsku w 1914 roku, a także z prac Jana Białostockiego i zainicjowanej przez niego serii źródłowych tekstów o sztuce.

¹ H. Oidtmann, *Die Glasmalerei. Die technik der Glasmalerei*, J.P. Bachem, Köln 1893, s. 31; tenże, *Die rheinischen Glasmalereien von 12. bis 16. Jahrhundert*, III, Preis-Schriften der Mevissen-Stiftung, Gekrönt und herausgegeben von der Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde, L. Schwann, Düsseldorf 1912.

² J.L. Fischer, *Handbuch der Glasmalerei für Forscher, Sammler und Kunstfreunde wie für Künstler, Architekten und Glasmaler*, Verlag von Karl W. Hierssman, Leipzig 1914.

Rozdział drugi zamykam podrozdziałem *Ikonografia*. Badania te uzupełnia przedstawienie „dokumentacji” malarskiej sztuki witrażowniczej, bogatym źródłem są zbiory sztuki europejskiej. Na wybranych przykładach malarstwa, grafiki prześledzę formy witrażowe.

W trzecim rozdziale *W poszukiwaniu formy i wyrazu* konfrontuję witrażownictwo z głównymi koncepcjami współczesnej filozofii obrazu. Przede wszystkim poddaję analizie witraż i jego pojęcie, odnosząc się do estetycznej i filozoficznej koncepcji obrazu, na tym gruncie próbując zrekonstruować teorię witraża oraz jego cech konstytutywnych, które określają jego wyjątkowość jako techniki artystycznej i artystycznego środka wyrazu. Zagadnienia te rozważam w trzech polach problemowych: obrazu, ramy i autora.

W części drugiej *Ideologiczne i estetyczne uwarunkowania witraża*, składającej się z dwóch rozdziałów: *Teologia światła* oraz *Witraż w czasach odrodzenia sztuk i rzemiosł* podejmę sygnalizowany w tytule problem z perspektywy rozwoju historycznego.

Rozdział pierwszy rozpocznę podrozdziałem *Witraż a spór o obrazy*. Poddaję w nim szczególnej analizie znaczenie obrazu w religii chrześcijańskiej.

Spór o obrazy w kontekście relacji między słowem a obrazem, funkcję przypisywaną witrażowi w kulturze chrześcijańskiej, w szczególności w katedrze gotyckiej (*Biblia pauperum*), to kluczowe zagadnienia. W tym zakresie sięgam do koncepcji Hansa Beltinga i Davida Freedberga, korzystając z ich ustaleń.

W podrozdziale *Biblia pauperum* poddaję analizie kształtowanie się ikonografii obrazu-witraża, na który największy wpływ miał przekaz słowny wraz z miniaturami.

Rozdział pierwszy zamknę podrozdziałem *Pielgrzymowanie światła*, w którym omówię filozoficzną i teologiczną rolę światła, gdzie najlepszą egzemplifikacją jest gotyk wraz z jego programem estetycznym. Do obrazów związanych z teologią światła należą mozaiki, ikony oraz witraże.

Rozdział drugi *Witraż w czasach odrodzenia sztuk i rzemiosł* składa się z trzech podrozdziałów: *Od warsztatu do produkcji*, *Ruch Arts & Crafts*, *Witraż w okresie secesji*. Znaczącym momentem dla rozwoju sztuki witrażowej jest okres odrodzenia sztuk i rzemiosł na przełomie XIX i XX wieku, w którym przypomniano zdobniczą genezę witraża (biżuteria) i jego pierwotnie użytkową funkcję w architekturze sakralnej, co stanowi dogodny punkt wyjścia do analizy roli witraża w zeświecczonej, przemysłowej kulturze końca dziewiętnastego i początków dwudziestego wieku, co omówię w podrozdziale *Od warsztatu do produkcji*.

W części trzeciej *Formy współczesne sztuki witrażowej i ich transformacje*, podzielonej na dwa rozdziały, omawiam współczesne formy witraża, zarówno w jego wariacie tradycyjnym, jak i jego nowoczesnych wariantach, które w obliczu dzisiejszej mnogości form mieszanych wymagają nowego podejścia i nowego sposobu ujęcia. W ich obliczu tradycyjne pojęcie witraża często okazuje się nieadekwatne wobec jego aktualnych form, w których czytelne jest sięganie do nowych technik i środków artystycznego wyrazu, dotąd w witrażu nie stosowanych, a poszukujących punktu styku ze sztuką współczesną. Na przykładzie wybranych dzieł omówione są tutaj nowe techniki, jak np. fusing, wpływające na formę współczesnego witraża i jego odbiór.

W rozdziale pierwszym *Współczesny „witraż tradycyjny”* omówię tradycyjne pojęcie w polskim witrażownictwie, które wciąż odnieść można przede wszystkim do klasycznego witraża sakralnego, gdzie autorzy niekiedy tylko podążają za nowymi technologiami.

Na początku omówię wybrane artystki witrażowego dziedzictwa, gdzie skupię się przede wszystkim na cyklu witraży zapomnianej Zofii Boudouin de Courtenay. Wspomnę również o twórczości Teresy Reklewskiej. Witraże pierwszej z nich nie były dotychczas analizowane.

Kolejny podrozdział poświęcę wyjątkom, takim jak przywołana i omówiona w pracy twórczość Barbary Massalskiej, Władysława Koziola, czy Beaty Stankiewicz-Szczerbik. Twórczość Massalskiej, to ewenement na skalę kraju, ale również i Europy. Artystka wykonywała witraże z brył szkła hutniczego, spajanego cementem.

W rozdziale drugim *Nowe formy witrażowe* osobnym analizom poddam nawiązania, niekiedy śladowe, do tradycji witrażowniczey w formach artystycznych instalacji, funkcjonujących w przestrzeni publicznej, które opiszę kolejno w podrozdziałach: *Instalacje, Witraż w przestrzeni publicznej, Sztuka użytkowa i kicz*.

W ostatnim podrozdziale *Sztuka użytkowa i kicz* omówię transformacje sztuki witrażowej obecne w *designie*. Wskażę obiekty w których dopatruję się reminiscencji sztuki witrażowej. Są to wszelkiego rodzaju formy pełniące rolę oświetlenia, przeszklenia oraz różnych form dekoracyjnych. W kontekście transformacji sztuki witrażowej zwrócę również uwagę na inspirację sztuką witrażową w modzie. Omawiając współczesny witraż, nie sposób pominąć obecne w handlu imitacje witraży przeznaczone do dekoracji wnętrz, spotykane dziś również w budynkach sakralnych.

Rozprawę doktorską zamyka zakończenie, w którym podsumowaniem są refleksje na temat konserwacji witraży, stosowanych w niej technik, związanych z nią problemów i jej ważności dla zachowania historycznych, zabytkowych witraży przed dewastacją.